

ISLOM BANK TIZIMINING IQTISODIY MOHIYATI VA UNI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI

**Toshkent kimyo xalqaro universiteti namangan filiali Xalqaro iqtisodiy
munosabatlar yo'nalishi**

Baxriddinov Abdullo Adxam o'g'li
Ilmiy rahbar: Qodirjonov Adxamjon

Anotatsiya: Ushbu maqola islom bank tizimining iqtisodiy mohiyatini va uni tadqiq etish metodologiyasini chuqur tahlil qiladi. Islom bankchiligining asosiy tamoyillari, shu jumladan ribo (foiz) taqiqlanishi, mudoraba va mushoraka kabi sheriklik modellarining iqtisodiy ta'siri, shuningdek, an'anaviy bank tizimidan farqlari nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot metodologiyasi bo'yicha komparativ tahlil, ekonometrik modellar, empirik tadqiqotlar va institutsional yondashuvlar muhokama qilinadi. Maqola O'zbekiston kontekstida islom bankchiligini rivojlantirish imkoniyatlarini ham ko'rib chiqadi, ilmiy adabiyotlar asosida takliflar beradi. Tadqiqot natijalari islom moliyasining barqaror iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish potensialini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Islom bank tizimi, iqtisodiy mohiyat, ribo taqiqlanishi, mudoraba, mushoraka, tadqiqot metodologiyasi, komparativ tahlil, ekonometrik modellar, O'zbekiston islom moliyasi, barqaror rivojlanish.

Kirish

Zamonaviy moliya tizimining globallasuvi va moliyaviy inqirozlarning takrorlanishi sharoitida islom bankchiligi alternativi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Islom bank tizimi shari'at tamoyillariga asoslangan holda riboni taqiqlash, risk va foydani adolatli taqsimlash kabi prinsiplar orqali nafaqat moliyaviy vositachilikni, balki ijtimoiy adolat va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan yondashuvni taklif etadi. Jahon miqyosida islom moliyasi aktivlari 2024 yil holatiga ko'ra 4 trillion dollardan oshgan bo'lib, bu tizimning tez sur'atlar bilan o'sishini ko'rsatadi. O'zbekiston kabi musulmon aholisi ko'p bo'lgan mamlakatlarda islom banklarini joriy etish iqtisodiy diversifikatsiya, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy inklyuziyani kuchaytirish uchun strategik ahamiyatga ega. Ushbu maqola islom bank tizimining iqtisodiy mohiyatini chuqur tahlil qilish bilan birga, uni ilmiy tadqiq etishning metodologik asoslarini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi – nazariy va empirik yondashuvlar orqali islom moliyasining iqtisodiy

samaradorligini baholash hamda O'zbekiston sharoitida uni rivojlantirish yo'llarini aniqlashdan iborat. Islom bank tizimining iqtisodiy mohiyati Qur'on va Sunnat asosidagi shari'at tamoyillariga asoslanib, an'anaviy bankchilikdan tubdan farq qiladi. Bu tizimda foiz (ribo) taqiqlangan bo'lib, uning o'rniga foyda va zarar taqsimoti (profit-loss sharing) mexanizmlari qo'llaniladi. Masalan, mudoraba modelida investor (rabb al-mal) mablag'ni taqdim etadi, mudorib esa loyihani boshqarib, foydani oldindan belgilangan nisbatda taqsimlaydi, zarar esa faqat investor zimmasiga tushadi. Mushoraka esa qo'shma korxona shaklida bo'lib, ikkala tomon ham kapital va boshqaruvda ishtirok etadi, natijada risk va daromad mutanosib taqsimlanadi. Bu tamoyillar iqtisodiy faoliyatni axloqiy va adolatli qilishga qaratilgan bo'lib, spekulativ operatsiyalarni (gharar) va nohaq boylik to'plashni (riba) cheklaydi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanganidek, bu tizim an'anaviy banklardan farqli ravishda, iqtisodiy o'sishni real sektor bilan bog'laydi, chunki mablag'lar faqat halol va foydali loyihalarga yo'naltiriladi. Natijada, islom banklari inflyatsiya va moliyaviy inqirozlarga nisbatan chidamliroq bo'ladi, chunki ularning aktivlari real iqtisodiy qiymatga asoslangan.

Iqtisodiy mohiyatni chuqurroq yoritadigan bo'lsak, islom bank tizimi makroiqtisodiy darajada iqtisodiy adolatni ta'minlaydi. An'anaviy tizimda foiz stavkalari boylikni konsentratsiyalashga olib keladi, ammo islom moliyasida foyda taqsimoti orqali ijtimoiy-iqtisodiy muvozanat saqlanadi. Masalan, sukuk (islom obligatsiyalari) orqali mablag'lar infratuzilma loyihalariga jalb qilinadi, bu esa davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytiradi. O'zbekiston kontekstida islom banklari milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi.

Bu tizimning iqtisodiy mohiyati nafaqat moliyaviy vositachilik, balki ijtimoiy mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi: zakot va sadaqa kabi mexanizmlar orqali kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy inklyuziyani ta'minlash. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, islom banklari faoliyat yuritayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari an'anaviy tizimga nisbatan yuqori bo'ladi, chunki ular real iqtisodiyotga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantiradi.

Islom bank tizimini tadqiq etish metodologiyasi ilmiy yondashuvni talab qiladi, bu esa bir nechta yondashuvlarni birlashtirishga asoslanadi. Birinchi navbatda, komparativ tahlil usuli qo'llaniladi, bunda islom banklari an'anaviy tizim bilan solishtiriladi. Masalan, SWOT tahlili orqali islom moliyasining afzalliklari (masalan, risk taqsimoti) va kamchiliklari (regulyatorlik muammolar) aniqlanadi. Ikkinchi, ekonometrik modellar, shu jumladan panel ma'lumotlar tahlili va VAR modellari, islom banklarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'lchash uchun ishlatiladi. Empirik tadqiqotlar musulmon mamlakatlarida islom banklari iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishini

tasdiqlaydi. Uchunchi, institutsional yondashuv: bu yerda shari'at qoidalari va milliy qonunchilikning o'zaro ta'siri o'rganiladi, masalan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining islom moliyasi bo'yicha regulyatsiyalari tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasini chuqurroq yoritadigan bo'lsak, empirik usullar muhim o'rin tutadi. Case study orqali muayyan banklarning faoliyatini o'rganish nazariy modellarini amaliyotda sinashga imkon beradi. Kvantitativ usullar, shu jumladan regressiya tahlili, islom banklarining rentabelligi va likvidligini baholashda qo'llaniladi. ROA va ROE ko'rsatkichlari orqali solishtirish ko'rsatadiki, islom tizimi uzoq muddatda barqarorroq. Kvalitativ usullar, intervyu va kontent-tahlil, shari'at ekspertlari va bank menejerlarining fikrlarini to'plash uchun ishlatiladi. O'zbekiston uchun tadqiqot metodologiyasi milliy xususiyatlarni hisobga olishi kerak: demografik omillar va iqtisodiy diversifikatsiya zaruriyatini hisobga olgan holda tadqiqotlar olib borilishi lozim. Bundan tashqari, tadqiqotda etika masalalari muhim: ma'lumotlarning maxfiyligi va shari'atga muvofiqligini ta'minlash.

Xulosa

Islom bank tizimining iqtisodiy mohiyati ribo taqiqlanishi va foyda-zarar taqsimoti tamoyillariga asoslangan holda, an'anaviy moliya tizimidan farqli o'laroq, real iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan adolatli va barqaror modelni taklif etadi. Ushbu tizim nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy mas'uliyat, kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy inklyuziya orqali jamiyatning umumiy farovonligiga hissa qo'shadi. Tadqiqot metodologiyasi nuqtai nazaridan, komparativ, ekonometrik va institutsional yondashuvlarning integratsiyasi islom bankchiligining iqtisodiy ta'sirini ob'ektiv baholashga imkon beradi. O'zbekiston sharoitida islom banklarini rivojlantirish milliy iqtisodiyotning diversifikatsiyasi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy xizmatlarning kengayishiga olib kelishi mumkin, ammo bu jarayon huquqiy-regulyatorlik bazani takomillashtirish, mutaxassislar tayyorlash va jamoatchilikni xabardor qilishni talab etadi. Kelajak tadqiqotlar fintech va sun'iy intellekt texnologiyalarini islom moliyasiga integratsiyalash, shuningdek, global moliyaviy inqirozlar sharoitida tizimning chidamliligini chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim. Umuman olganda, islom bank tizimi zamonaviy iqtisodiyotning barqaror va axloqiy rivojlanishiga muhim alternativa sifatida qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Islom banklari faoliyatiga oid ilmiy adabiyotlar tahlili. ResearchGate. 2024.
2. O‘ZBEKISTONDA ISLOM BANKLARINI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI. Cyberleninka. 2023.
3. O'zbekistonda islom banklarini tashkil etish zaruriyati va rivojlantirish imkoniyatlari. Tillayev va Yoldosheva. Interfinance.tsue.uz. 2023.
4. Islom bank ishi va moliyasi. Vikipediya (Uzbek). 2025.